

The Parenthetical Sentence in Contemporary Persian Texts

**Mahmoud
Mehravaran** *

Professor, Department of Persian Language and Literature,
University of Qom, Qom, Iran.

Atefeh Saleh

PhD Candidate in Persian Language and Literature,
Department of Persian Language and Literature, University
of Qom, Qom, Iran.

Abstract

In Persian, sentences are categorized based on their meaning, structure, and function. One such type, known as the parenthetical sentence, has been recognized since ancient times. Parenthetical sentences have various functions and structures. This study aims to identify different types of parenthetical sentences in contemporary Persian texts. Diverse texts were selected and analyzed, and the parenthetical sentences were extracted and categorized based on their functions. The findings revealed that the functional purposes of these sentences extend beyond prayers, curses, appositions, and further explanations to include a broader and more diverse range of functions and objectives. Considering the statistical population of this study, with the inclusion of primary rhetorical roles and their subcategories, 49 purposes and functions for parenthetical sentences were identified in contemporary Persian. Additionally, the study showed that the importance of parenthetical sentences varies depending on the text in which they appear and their type of application. In certain texts, such as dramatic texts, they cannot be omitted. Overall, omitting parenthetical sentences from a text reduces the reader's awareness and understanding of details and may even hinder complete comprehension of the statement.

1. Introduction

* Corresponding Author: mehravaran72m@gmail.com

How to Cite: Mehravaran, M., Saleh, A. (2024). The Parenthetical Sentence in Contemporary Persian Texts: The Characteristics of Women's Writing in *She, A Woman* and *Bānu's Last Game*. *Literary Language Research Journal*, 2(6), 29- 64. doi: 10.22054/JRLL.2024.81401.1089

A sentence is the most complete unit of message transmission in language, especially in writing. Sentences can be classified based on meaning and structure. In terms of meaning and content, sentences are divided into declarative, interrogative, imperative, subjunctive, and exclamatory. Structurally, sentences are categorized into simple (a sentence whose meaning is complete with a single verb) and compound (a sentence with more than one verb). Other classifications, such as sentences with and without verbs, also exist. One type of sentence is known as the parenthetical sentence. This type is neither distinct or independent from other sentence classifications in terms of content and meaning, nor in terms of structure; rather, it is one of the simple or compound sentences that is inserted within other sentences for specific rhetorical and functional purposes. This type of sentence has been present in Persian language since ancient times. Previously, it was more prominent in poetry, whereas today, it is more frequently used in prose.

In this study, we aim to demonstrate that the parenthetical sentence holds significant importance in conveying meaning and that its applications have numerous functions and purposes today. This article attempts to answer the following questions: 1) How is the parenthetical sentence used in contemporary Persian? 2) What are the functions of this type of sentence? 3) How does the importance of these sentences vary concerning their type or presence in specific texts?

2. Research Method

This study employs a descriptive-analytical method and utilizes library resources. Consequently, for the various types of parenthetical sentences in contemporary Persian, different texts such as scientific books, short and long stories, novels, screenplays, memoirs, and the like were selected and studied. Subsequently, the parenthetical sentences from these texts were extracted and categorized according to their function and purpose, as detailed in the following sections.

3. Discussion and Findings

The parenthetical sentence in Persian is examined from three perspectives: a) in rhetorical books under redundancy; b) under the topic of pleonasm in rhetorics; and c) in grammar books as a type of sentence. The parenthetical sentence serves diverse functions and purposes in both writing and speech, though there are no clear

boundaries between them. According to the findings of this research, the parenthetical sentence serves the following functions and purposes: increasing awareness and information, description, prayer, curse, expression of affection, stating the cause, doubt and speculation, stating proverbs or similes, expressing opposition and contrast, praise, criticism, brevity, gratitude, polite request (accompanied by an apology), shyness from saying something, creating hope, expressing surprise and astonishment, interpretation, presence of the narrator, addressing the audience, sarcasm or ridicule, expressing probability, exclusivity, self-exoneration and clearing misunderstandings, referring to the preceding text, providing examples and illustrations, questioning, and non-author commentary on the text

4. Conclusion

In this study, based on selected texts from authors with diverse viewpoints, expressions, and styles, 49 functions for the parenthetical sentence were identified. According to the research findings, parenthetical sentences are used for various purposes and their importance varies depending on their application or the text in which they are placed. For instance, a parenthetical sentence used in a dramatic text is more significant than one used in a narrative text, as it may convey specific states, spatial situations, or details related to body language that are crucial and cannot be omitted in dramatic texts. The importance of different types of parenthetical sentences varies from one type to another. Therefore, the omission of parenthetical sentences generally reduces the audience's awareness of details and can sometimes even hinder complete comprehension of the phrase. Parenthetical sentences are not merely used for further explanation or for purposes like prayer or cursing; they are not pleonasm, and their presence in the text is effective. Although the main sentence might be complete without the parenthetical sentence, the inclusion of these sentences provides the reader or listener with additional details, which are sometimes essential in certain texts. Parenthetical sentences are not limited to poetry; they have syntactic roles, are part of compound sentences, and appear in forms such as quasi-sentences, sentences, and conjunctive sentences. Occasionally, they resemble appositives, explicative conjunctions, and adverbials.

Keywords: Persian Grammar, Parenthetical Sentence, Objection, Pleonasm, Contemporary Persian.

جمله معترضه در متون فارسی معاصر

محمود مهرآوران* استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه قم، قم، ایران.

عاطفه صالح دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه قم، قم، ایران.

چکیده

جمله در زبان فارسی از نظر معنا و مفهوم و نیز از نظر ساختار اقسامی دارد. از گذشته تاکنون نوعی از جمله‌ها را جمله معترضه نامیده‌اند. جمله معترضه کارکردهای گوناگون و ساخت‌های متفاوتی دارد. در این پژوهش با هدف یافتن انواع جمله معترضه در زبان فارسی معاصر، متون متنوع و متفاوتی انتخاب و مطالعه شد؛ سپس جمله‌های معترضه از این متون استخراج و از نظر کارکرد دسته‌بندی گردید. یافته‌های پژوهش نشان داد که اهداف کاربردی این نوع جمله‌ها، محدود به دعا، نفرین، بدل و توضیح بیشتر نیست و انواع گسترده‌تر و متنوع‌تر، و اهداف بیشتری را شامل می‌شود. با توجه به جامعه آماری این پژوهش، با احتساب نقش‌های بلاغی اصلی و زیرمجموعه‌های آن‌ها، جمله معترضه با ۴۹ هدف و کارکرد در زبان فارسی امروز شناسایی شد. همچنین، بررسی‌ها نشان داد که اهمیت جمله‌های معترضه نسبت به متنی که در آن قرار گرفته‌اند یا نسبت به نوع کاربرد آن‌ها متفاوت است و در برخی متون مثل متون نمایشی، قابل حذف نیستند. به طور کلی حذف جمله‌های معترضه از متن، میزان آگاهی و درک مخاطب از جزئیات را کاهش می‌دهد و در مواردی حتی درک کامل عبارت را با مشکل مواجه می‌کند.

کلیدواژه‌ها: دستور زبان فارسی، جمله معترضه، اعتراض، حشو، زبان فارسی معاصر.

۱. مقدمه

جمله، کامل‌ترین واحد انتقال پیام در زبان به‌ویژه در نوشتار است. جمله را از دو جهت معنی و ساختار می‌توان تقسیم کرد. از نظر چگونگی معنا و محتوا به جمله‌های خبری، پرسشی، امری، التزامی و عاطفی تقسیم می‌شود. از نظر ساختار نیز به دو گونه ساده (یعنی جمله‌ای که با یک فعل معنایش تمام است) و مرکب (یعنی جمله‌ای که بیش از یک فعل دارد) تقسیم شده است. البته تقسیماتی دیگر مانند جمله بافعل و بی‌فعل نیز وجود دارد (ر.ک: وحیدیان کامیار، ۱۳۸۶ و مهرآوران، ۱۳۹۹: ۱۴۶-۱۸۰)

نوعی از جمله‌ها را جمله معترضه نامیده‌اند. این نوع، نه از نظر محتوا و معنا گونه‌ای خاص و مستقل از تقسیمات جمله است و نه از جهت ساختار؛ بلکه یکی از جمله‌های ساده یا مرکب است که به منظور بلاغی و کاربردی ویژه در دل جمله‌های دیگر قرار می‌گیرد. این نوع جمله از گذشته دور تاکنون در زبان فارسی بوده است. در گذشته بیشتر در سخن منظوم و شعر مورد توجه بوده و امروز در متون نثر کاربرد بیشتری دارد. ما در این پژوهش می‌کوشیم نشان دهیم که جمله معترضه در معنای سخن اهمیت دارد و امروز اغراض و اهداف فراوانی در کاربرد آن دیده می‌شود.

در این مقاله سعی بر این است تا به این پرسش‌ها پاسخ داده شود: (۱) کاربرد جمله معترضه در زبان فارسی معاصر چگونه است؟ (۲) کارکرد این نوع جمله‌ها چیست؟ (۳) اهمیت این جمله‌ها نسبت به نوع آن‌ها یا حضورشان در متنی خاص چگونه است؟

۲. پیشینه پژوهش

مولایی‌نیا (۱۳۸۴) در کتاب اسالیب بیان قرآن کریم پژوهشی مفصل پیرامون جمله‌های معترضه در قرآن به دست داده و مباحث گوناگون این نوع جمله را در قرآن کریم بررسی و تحلیل کرده است. ممتحن (۱۳۸۷) پس از بررسی جمله‌های معترضه در قرآن به این نتیجه می‌رسد که جمله معترضه برای زیاسازی عبارت نیست و حشو محسوب نمی‌شود، بلکه حذف آن قسمتی از مفهوم جمله را از بین می‌برد؛ ضمن اینکه انواع متعددی دارد و محدود به جمله‌های

دعایی نیست. پارسا و محمدی (۱۳۹۸) با بررسی متن نفثة‌المصدر، ۲۴ منظور متفاوت برای بیان جمله‌های معترضه یافته و به این نتیجه رسیده‌اند که جمله‌های معترضه فقط برای بیان دعا و بدل کاربرد ندارند؛ بلکه برای توضیحات فرامتنی راوی نیز به کار می‌روند. کاظمیان و عموزاده (۱۳۹۸) ضمن بررسی جمله‌های معترضه «و» در زبان فارسی دریافته‌اند که جایگاه این عبارت در زبان فارسی از دیدگاه نحوی مستقل و قابل حذف است؛ هم‌چنین این عبارت را می‌توان دارای نقش‌نمای گفتمان دانست. پارسا و محمودی (۱۳۹۸) ۲۱ کارکرد مختلف برای جمله‌های معترضه در تاریخ بیهقی یافته و به این نتیجه رسیده‌اند که جمله‌های معترضه در تاریخ بیهقی محدود به جمله‌های بدلی و دعایی نیست؛ بلکه کارکردهای متعدد دیگری دارد. دهرامی و اکبری‌زاده (۱۳۹۹) با رویکرد روایت‌شناختی جمله‌های معترضه در تاریخ بیهقی را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که جمله‌های معترضه کارکرد روایی و معنایی مهمی در تاریخ بیهقی دارند؛ هم‌چنین دریافته‌اند که جمله معترضه ممکن است در سطح جمله قابل حذف باشد، ولی زمانی که در ساختار ترکیبی روایت بررسی شود با سطوح دیگر روایت ارتباط برقرار می‌کند و حذف آن موجب اشکال معنایی و زبانی در روایت می‌شود.

تمام این پژوهش‌ها به نتیجه مشترکی رسیده‌اند: «جمله‌های معترضه محدود به چند نوع نفرین، دعا، بدل و توضیحی نیست و انواع متنوعی دارد». پژوهش حاضر نیز به همین منظور انجام می‌شود که جمله‌های معترضه انواع گوناگونی دارد؛ ولی تفاوت آن با پژوهش‌های پیشین در این است که مباحث گوناگونی را درباره آن مطرح و انواع گسترده‌تر و متنوع‌تری را نسبت به آن‌ها معرفی می‌کند و محدود به متنی خاص نیست؛ بلکه چندین متن داستانی و غیرداستانی متفاوت در ژانرهای گوناگون و از نویسندگان مختلف زبان فارسی معاصر را دربرمی‌گیرد و از این جهت موضوع آن تازگی دارد.

۳. روش پژوهش

این نوشتار به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتاب‌خانه‌ای است. به همین جهت و برای انواع گوناگون جمله‌های معترضه در زبان فارسی معاصر، ابتدا متون مختلفی از جمله

کتاب‌های علمی، داستان کوتاه و بلند، رمان، فیلم‌نامه، کتاب خاطرات و ... انتخاب و مطالعه شد؛ سپس جمله‌های معترضه این متون استخراج و به صورتی که در ادامه خواهد آمد، با توجه به هدف و کارکرد، در دسته‌بندی و نوع مربوط به خودش قرار گرفت.

۴. بحث و بررسی

۴.۱. بررسی جمله معترضه

جمله معترضه از سه نظر در زبان فارسی بررسی می‌شود: الف) در کتب بلاغی در دانش بدیع، با عنوان "حشو"؛ ب) در مبحث اطناب در دانش معانی؛ پ) در دستورهای زبان به عنوان نوعی جمله. نظر به اینکه این موضوع، نخست در کتاب‌های بلاغی مورد توجه بوده در اینجا نیز بررسی را از کتب بلاغی آغاز می‌کنیم.

۴.۱.۱. در بلاغت

جمله معترضه در بلاغت در دانش‌های بدیع و معانی بررسی می‌شود. این صنعت در کتب بلاغی با اسم‌های "اعتراض الکلام قبل التمام"، "اعتراض الکلام قبل الاتمام"، "حشو"، و "اعتراض" نامیده شده است که امروزه دو اصطلاح "اعتراض" و "حشو" کاربرد بیشتری دارد. «بر مبنای نظر قدامة بن جعفر، ابو هلال عسکری، رادویانی، رشید و طواط و شمس قیس رازی، اعتراض یا حشو آن است که در میان سخن، لفظی یا عبارتی آورند که در سیاق اصلی سخن به آن نیازی نباشد. مانند:

غیر از هنر که تاج سر آفرینش است بنیاد هیچ سلطنتی جاودانه نیست

که در این بیت عبارت که تاج سر آفرینش است، حشو است و در میان سخن اصلی آمده است» (ذاکرا الحسینی، ۱۳۸۴: ۴۵۵/۱). از صاحب نظران بلاغی گذشته، جرجانی با در نظر داشتن مثال‌های قرآنی گفته: «اعتراض عبارت است از آوردن یک جمله یا بیش از یک جمله که محلی از اعراب ندارد در میان یک کلام یا دو کلام که میان آن ارتباطی معنوی موجود باشد؛ در صورتی که مقصود از آن بیان نکته‌ای غیر از رفع ابهام باشد و آن را حشو نیز گویند؛ مانند جمله تنزیهیه سبحانه در آیه «و يجعلون لله البنات سبحانه و لهم ما يشتهون»؛ زیرا

جمله و لهم ما يشتهون، عطف است بر وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ و جمله سُبحانه به منظور تنزیه خدای تعالی میان دو جمله (معطوف و معطوف علیه) معترضه (یعنی بدون ارتباط به اصل مقصود) قرار گرفته است» (۱۴۰۳: ۳۰).

در کشف اصطلاحات الفنون نیز شبیه همین توصیف با توضیحاتی درباره جایگاه جمله معترضه آمده است (ر.ک: تهانوی، ۱۴۱۷: ۲۲۹).

۱.۱.۱.۴. بدیع

در بدیع با عنوان "حشو" یا "اعتراض" مطرح می‌شود. در کتاب البدیع نویسنده "اعتراض" را یکی از فنون بدیعی شمرده و نوشته است: «وَمِنْ مَحَاسِنِ الْكَلَامِ، اِيضاً وَالشَّعْرُ اعْتِرَاضُ كَلَامٍ فِي كَلَامٍ لَمْ يَتِمَّ مَعْنَاهُ ثُمَّ يَعُودُ اِلَيْهِ فَيَتِمُّهُ فِي بَيْتٍ وَاحِدٍ كَقَوْلِ بَعْضِهِمْ: لَوْ أَنَّ الْبَاخِلِينَ وَانْتِ مِنْهُمْ - رَأَوْكَ تَعْلَمُوا مِنْكَ الْمِطَالَ: اِذَا بَخِيلَانَ - كَمَا تَوَازَا اِيْشَانِي - تَوَرَّا مِی دِيدَنْد، درنگ در ادای دین را از تو می‌آموختند» (ابن معتر، ۱۳۹۵: ۱۸۰).

شمس قیس رازی اعتراض و حشو را از محاسن شعر برشمرده و اعتراض را چنین معرفی کرده است: «آن است که شاعری در اثنای بیت لفظی برای تمامی شعر بیاورد که بدان محتاج نباشد و آن را حشو خوانند» (۱۳۷۳: ۳۲۷ و ۳۲۸). صاحب کشف نیز پس از تعریف حشو، سه نوع قبیح، متوسط و ملیح آن را با مثال‌ها عربی ذکر کرده است (تهانوی، ۱۴۱۷: ۶۷۷/۱-۶۷۸).

بلاغت‌نویسان معاصر نیز به پیروی از استادان گذشته موضوع اعتراض یا حشو را در فن بدیع یا دانش معانی و یا به‌طور کلی در بلاغت آورده‌اند. همایی این موضوع را در مبحث صنایع معنوی بدیع آورده و در موضوع حشو، آن را توضیح داده است. وی به آمدن این حشو در نثر نیز توجه کرده و نوشته است: «حشو که آن را اعتراض و اعتراض الکلام قبل التمام نیز گویند، آن است که در اثناء بیت یا قرینه نثر، جمله معترضه یا کلمه‌ای زائد بیاورند که در معنی بدان احتیاج نباشد و آن بر سه نوع است» (۱۳۶۸: ۳۳۱). وی سپس در توضیح حشو ملیح می‌نویسد: «آنچه را جزو صنایع بدیع می‌توان شمرد، حشو ملیح است که آن را حشو لوزینج

(=حشو لوزینه) نیز می‌گویند؛ یعنی جمله معترضه یا کلمه زائد از قبیل دعا و خطاب‌ها و کنایات بجا و بمورد که موجب مزید رونق و حسن کلام باشد. مانند:

به لابه گفتمش ای ماهرخ چه باشد اگر / به یک شکر ز تو دل‌خسته‌ای بیاساید
به خنده گفت که حافظ خدای را می‌پسند / که بوسه تو رخ ماه را بیالاید

صفت ترکیبی ماهرخ در بیت اول و صیغه تمنای خدای را در بیت دوم حشو ملیح است» (همان: ۳۳۳).

شمیسا در نگاهی تازه به بدیع اعتراض یا حشو را در زمرة صنایعی می‌آورد که در تقسیم‌بندی او در حوزه تناسب قرار می‌گیرد؛ یعنی ژرف‌ساخت آن میان اجزای کلام تناسب معنایی ایجاد می‌کند مانند مراعات نظیر، جناس، ... و حشو. درباره حشو ملیح (اعتراض، حشو لوزینه) نوشته است: «در طی کلام جمله معترضه‌ای آورند که با مطلب تناسب تام داشته باشد و معمولاً در آن لطیفه و هنری است. حشو ملیح بیشتر (نه همیشه) دعا و نفرین است» (۱۳۷۲: ۹۴). وی آنگاه یادآوری می‌کند که «حشو متوسط و مخصوصاً حشو قبیح جنبه هنری ندارند و در نتیجه ایغال و الفا از نظر ما صنعت محسوب نمی‌شود» (همان‌جا).

۴. ۲. ۱. ۱. معانی

در علم معانی نیز از "اعتراض" در مبحث اطناب سخن گفته‌اند. یکی از روش‌های اطناب آوردن حشو است. معمولاً حشو ملیح جنبه بلاغی و هنری دارد و به شکل‌های گوناگونی در سخن می‌آید. شمیسا می‌گوید: «حشو ملیح معمولاً یا بدل است یا جمله دعایی ...» (۱۳۷۳: ۱۵۴).

کژازی در مبحث اطناب و شیوه‌های آن "اعتراض" را چنین معرفی و مقاصدی را برای آن بیان می‌کند: «میان‌آورد (اعتراض) آن است که جمله‌ای را در میانه سخن بیاورند به گونه‌ای که ستردن آن هیچ‌گزندی به سخن درنزند و آن را از رسانایی و روشنی بدور ندارد. این گونه از فراخی در سخن را انگیزه‌ها و کاربردهایی بسیار است ...» (۱۳۷۳: ۲۷۴). وی آنگاه چند کاربرد افزون‌تر این شیوه را با مثال‌هایی بیان می‌کند (همان: ۲۷۶).

دو اصطلاح دیگر از اصطلاحات ادبی در حوزه معانی که با حشو شباهت و قرابت دارد، "ایغال" و "الغاء" است. ایغال در لفظ «به معنی دور رفتن در شهرهاست و در اصطلاح مرادف حشو ملیح است، آن‌طور که ما آن صنعت را به میانه و وسط و آخر سخن تعمیم دادیم. اما در کتب بدیع آن را چنین تعریف کرده‌اند که شاعر مقصد خود را تمام بگوید و چون به قافیه رسد لفظی بیاورد که معنی بیت بدان مؤکدتر و تمام‌تر گردد» (همایی، ۱۳۶۸: ۳۳۵). درباره الغاء نیز نوشته است: «در اصل به معنی سخن لغو و باطل و بیهوده گفتن است و در اصطلاح می‌توان آن را مرادف حشو متوسط شمرد» (همان‌جا).

یکی از پژوهشگران با نگاه به تعاریف کتاب‌های بلاغی و معنایی و بررسی نظر صاحب‌نظران در آثار بلاغی چنین نظر داده است: «توجه در تعاریف و شواهد نشان می‌دهد که اولاً جمله یا کلمه معترضه بدون صنعت دیگر، زیبایی ندارد. ثانیاً بحث حشو و جمله معترضه باید در علم معانی و در ذیل اطناب بررسی شود. ثالثاً غالب شواهد موجود در کتب بدیعی نشان می‌دهد که ضرورت وزن چنین مواردی را به شاعر تحمیل کرده؛ از این رو فاقد ارزش بدیعی هستند» (کاردگر، ۱۳۹۶: ۲۵۸).

۴. ۱. ۲. در دستورهای زبان

انواع جمله از مباحث دستوری در قسمت نحو است. درباره جمله معترضه و نقش و چگونگی آن در کتاب‌های دستور زبان از گذشته تا امروز مطالبی کم‌وبیش مشابه نوشته شده است. در اینجا نظر برخی دستوریان بررسی و تحلیل می‌شود.

الف. خیام‌پور در مبحث تجزیه کلام، پس از تقسیم جمله به گونه‌های آزاد، به هم پیوسته، متداخل و ... درباره جمله‌های متداخل می‌نویسد: «و آن عبارت از دو جمله است که یکی داخل در دیگری باشد؛ اولی را جمله متداخل می‌نامیم و دومی را جمله مدخول. جمله داخل بر دو قسم است: الف - ... ب - جمله داخلی که با جمله مدخول از نظر دستوری علاقه‌ای نداشته بلکه به منظور دعا یا نفرین یا امثال آن‌ها در میان آن گنجانیده شده باشد. این گونه جمله، جمله معترض نامیده می‌شود و جمله مدخول جمله مقطوع یا مدخول معترض. مثال از

حافظ و سنایی (به ترتیب):

دی پیر می فروش (که ذکرش بخیر باد) / گفتا شراب نوش و غم دل بیر زیاد.
کم آزار و بی رنج و پاکیزه عرضم / که پاک است (الحمد لله) نژادم.
و از سعدی:

چشم بدانندیش (که برکنده باد) / عیب نماید هنرش در نظر.
قسم به جان تو گفتن طریق عزت نیست / به خاک پای تو (و آن هم عظیم سوگند است)
یکی پادشه زاده در گنجه بود / (که دور از تو) ناپاک و سرپنجه بود» (۱۳۷۳: ۱۴۰).

وی نوشته که جمله معترضه از نظر دستوری با جمله مدخول علاقه‌ای ندارد؛ حال آنکه چنین نیست و اگر منظور ایشان از علاقه وابستگی نحوی باشد، با توجه به نظر و مثال‌های ایشان، جمله معترضه یا جزئی از جمله مرکب یعنی جمله‌واره پیرو است (در مثال اول، سوم و پنجم)، یا در نقش قید ب (در مثال دوم)، یا جمله معطوف است (مثال چهارم).

ب. نویسنده دستورنامه در صرف و نحو زبان پارسی تقسیمات متعددی برای جمله بیان کرده که جمله معترضه یکی از آنهاست. وی درباره آن نوشته: «و آن جمله‌ای است که در میان جمله دیگر که علاقه و ارتباطی با آن ندارد، گنجانیده شود؛ مثال:
دی پیر می فروش (که ذکرش به خیر باد) / گفتا شراب نوش و غم دل بیر زیاد (حافظ)»
(مشکور، ۱۳۶۸: ۲۵۲).

در این قول نیز گفته شده که علاقه و ارتباطی بین جمله معترضه و جمله‌های دیگر نیست.
ج. دستورنویس دیگری آن را نوعی جمله مکمل نامیده و نوشته است: «ممکن است جمله‌ای را بتوانیم از میان گفتار گوینده حذف کنیم ولی به معنی گفتار او لطمه‌ای وارد نیاید. آن جمله قابل حذف را جمله معترضه گویند. مانند: اگر حسن آمد (که نمی‌آید) می‌روم» (شریعت، ۱۳۷۰: ۳۸۸). مکمل بودن در این تعریف کلی و مبهم است چون با جمله‌های دیگر مانند معطوف و جمله تفسیری نیز می‌توان کلام را کامل کرد.

د. فرشیدورد چنین جمله‌های وابسته‌ای را جمله‌واره می‌نامد. یعنی آن بخش از جمله را که وابسته به بخش دیگر جمله است، جمله‌واره باید نامید. از نظر وی در جمله مرکب قسمت پایه

و قسمت پیرو گرچه فعل هم داشته باشند باز جمله‌واره‌اند، زیرا به هم وابسته‌اند و در همان جمله هم مستقل نیستند. وی دربارهٔ جمله‌واره معترضه که همان جمله‌واره وابسته در جمله مرکب است، می‌نویسد: «از اقسام جمله‌واره‌های توضیحی وصفی، جمله‌واره معترضه است که برخی از آن‌ها علاوه بر آنچه گفتیم، این خواص را نیز دارند: الف- بسیاری از آن‌ها بدون "ی" موصولند. ب- بسیاری از آن‌ها جزء جمله‌واره‌های عاطفی‌اند و فعل‌شان ممکن است محذوف یا به صیغهٔ دعا باشد. ...» (۱۳۸۸: ۵۳۸) و نیز (ر.ک: فرشیدورد، ۱۳۷۵: ۲۸۹). در این تعریف نیز چندان تفاوتی با تعاریف پیش دیده نمی‌شود جز اینکه بر نقش آن که بیشتر در توضیح و توصیف و در معنی دعا کاربرد دارند، تأکید شده است.

هـ. در کتاب دستور دیگری با کمی تفاوت آمده: «جمله‌ای است که در ضمن جملهٔ اصلی می‌آید و مفهومی چون دعا و نفرین را می‌رساند و یا نکته‌ای را توضیح می‌دهد و اگر آن را حذف کنیم خللی در معنی و مفهوم جملهٔ اصلی پدید نمی‌آید؛ مانند: بابک، **خدا حفظش کند**، بچهٔ مؤدبی است ...» (انوری و گیوی، ۱۳۸۵: ۳۲۷). در اینجا نیز جز مثال‌ها تفاوتی در تعریف و توضیح دیده نمی‌شود.

و. در دستوری دیگر مؤلفان این نوع جمله را پیرو موصولی شمرده و نوشته‌اند: «جمله‌های دعایی و معترضه از نوع جمله‌های موصولی‌اند؛ نمونه: جوانی کجایی (**که یادت بخیر**). جمله معترضه موصولی گاه توضیحی برای فعل یا جملهٔ پیش از خود است؛ نمونه: اگر فردا برف بیارد- **که به احتمال زیاد می‌بارد**- در خانه می‌مانم» (حق شناس و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۹۸). طبق این تعریف، جمله‌ای که با حرف ربط "که" و برای دعا و توضیح می‌آید جملهٔ معترضه است. درواقع از این نظر جملهٔ معترضه حتماً موصول واقع می‌شود؛ حال آنکه بسیاری از جمله‌های دعایی معترضه الزاماً موصول نیستند؛ مانند: سعدی، علیه الرحمه، در گلستان دنیای واقعی را برای ما ترسیم می‌کند.

ز. در کتابی دیگر جمله از نظر ارتباط با کلام تقسیم شده و جملهٔ معترضه این گونه معرفی شده است: «جمله‌ای است که برای توضیح بیشتر در کلام می‌آوریم اما اصولاً برداشتن آن به منظور اصلی ما نقصی وارد نمی‌سازد. ...» (سلطانی گردفرامری، ۱۳۷۶: ۲۷). در این

تعریف به درستی محل دقیق جمله معترضه بیان نشده و گفته شده که «برای توضیح بیشتر در کلام می‌آوریم»؛ زیرا چنانکه توضیح خواهیم داد جمله معترضه در قسمت‌های گوناگون جمله واقع می‌شود.

ح. در دستور تاریخی زبان فارسی آمده: «جمله معترضه جمله‌ای است که ارتباطی با جمله‌های پیش و پس از خود ندارد. جمله‌های دعایی - که اغلب آن‌ها عربی است - جمله معترضه به شمار می‌آیند» (ابوالقاسمی، ۱۳۸۱: ۴۲۴). سپس مؤلف درباره این جمله در زبان فارسی دری می‌نویسد: «جمله معترضه در فارسی دری ممکن است با "که" شروع شود. این "که" که در فارسی دری "که" بیانی نامیده می‌شود در آغاز جمله‌ای هم می‌آید که جمله پیش از خود را تفسیر می‌کند...» (همان). مؤلف نوشته است که جمله معترضه ارتباطی با پیش و پس از خود ندارد اما نوشته چه ارتباطی؟ از سویی نوشته‌اند ممکن است با "که" بیاید؛ یعنی جمله‌هایی هم هستند که با که تفسیر نمی‌آیند؛ چنانکه در مثال آخر ایشان مصراع آخر بدون "که" و در نقش جمله معترضه است. اما همین جمله معترضه آخر خود توضیح و تأکیدی بر مفهوم مصراع قبل است و آن را در قسمت اطناب در دانش معانی و در اصطلاح "ایغال" می‌توان دید.

در مجموع در تعریف‌ها و توصیفات دستوربان درباره جمله معترضه این مطالب آمده است: جمله معترضه از نظر دستوری با بقیه جمله علاقه یا وابستگی ندارد. اغلب گفته‌اند که می‌توانیم آن را از جمله حذف کنیم و لطمه‌ای هم به جمله نمی‌زند. کارکردهای آن را با توجه به اندک شواهد - که خود تکراری‌اند - دعا و نفرین و توضیح دانسته‌اند. بیشتر مثال‌ها تکراری و از شعر و نظم است و کمتر از نثر مثال زده‌اند؛ حال آن که امروزه جمله معترضه بیش از نظم و شعر در نثر کاربرد دارد.

۴. ۱. ۳. در نگارش

جمله معترضه در نوشتار (چه شعر و چه نثر) باید از دیگر قسمت‌های جمله متمایز شود. امروزه برای متمایز کردن جمله معترضه در نثر و حتی شعر از نشانه‌های نگارشی استفاده می‌شود.

نویسندگان کتاب‌های آیین نگارش، نشانه‌های کاربردی زیر را برای این منظور نام برده‌اند:

الف) کاربرد خط فاصله / تیره (-): (یاحقی و ناصح، ۱۳۷۴: ۷۸) و (سمیعی گیلانی، ۱۳۸۵: ۲۳۹) و (فتوحی، ۱۳۹۳: ۵۱) و (غلامحسین زاده، ۱۳۸۰: ۵۸).

ب) کاربرد ویرگول (،): (سمیعی گیلانی، ۱۳۸۵: ۲۳۴) و (حزّی، ۱۳۹۱: ۱۰۲).

در متون گوناگون نثر و حتی شعر امروز، بیشتر از همین دو نشانه استفاده می‌شود. البته در نوشته‌های برخی دستوریان دهه‌های گذشته و برخی نویسندگان امروز آن را در پراتز نیز قرار داده‌اند.

۲.۴. اهداف جمله‌های معترضه

جمله معترضه در نظم و نثر و حتی در گفتار، کارکردها و اهداف گوناگونی دارد. این کارکردها البته مرزبندی دقیق ندارد و می‌توان بین آن‌ها شباهت یافت. با توجه به شواهد به دست آمده از منابع پژوهش، اهداف بلاغی و کاربردی آن (برای هر مورد یک تا دو مثال) عبارتند از:

۲.۴.۱. افزایش آگاهی و اطلاع

در این دسته‌بندی جمله‌های معترضه‌ای آورده می‌شود که به منظور افزودن آگاهی و اطلاعات، در میان جمله‌ای دیگر قرار می‌گیرد. با توجه به مثال‌هایی که در این بخش آورده می‌شود، این جمله‌ها اطلاعات بیشتری را درباره موضوع مورد بحث یا نظر شخصی و ذهنیت راوی، وضعیت افراد، حالات و موقعیت‌ها را درباره موضوع، فرد یا شیء مورد نظر بیان می‌کند. این افزایش آگاهی را می‌توان در عناوین و اهداف فرعی زیر قرارداد:

۱) توضیح بیشتر

«بی‌گمان شعر فروغ برای من دو ارج دارد؛ یکی ارج زیبایی و شاعرانگی و دیگری - که بر آن یک مقدم است - ارج سنت‌شکنی و شهامت» (بهبهانی، ۱۳۷۶: ۵۳۵). «کاسه زانوی دست دیگرش به کلی از بند جدا شده بود و به چند رگ و ریشه - که تا آخرین مرحله وفاداریش را

به جسم او از دست نداده بود- گیر بود» (چوبک، ۱۳۳۴: ۲۸).

۲) شاهد آوردن خدا

شاهد آوردن خدا نوع دیگری از جمله‌های معترضه است که گوینده یا نویسنده ممکن است برای اثرگذاری و تأکید بیشتر کلام خود به کار ببرد. «معلوم بود که رمضان باور نمی‌کرد - و **بینی و بین‌الله حق هم داشت** - و هزار سال دیگر هم نمی‌توانست باور کند» (جمالزاده، ۱۳۸۸: ۱۹). «پسرهای من مثل گل اند. آن‌قدر خوب و مهربان‌اند - **که خدا می‌داند** - به این قبله قسم تعارف نمی‌کنم» (ترقی، ۱۳۸۴: ۶۸).

۳) تأکید و برجسته‌سازی

جمله‌ای که راوی، نویسنده یا گوینده به منظور تأکید سخن خود بر یک موضوع یا یک ویژگی شخصیت، در میان جمله اصلی می‌آورد. «چرا دل آقای رحمت‌اله رافع را شکستید و به او - **که کارمند شرافت‌مند و وظیفه‌شناسی است** - توهین کردید» (صادقی، ۱۳۸۰: ۳۳۵). «این احتمال - **که به طور تلویحی در انکار مبدأ واحد برای مظلومیت زنان، مطرح است** - برای فلسفه سیاسی فمینیستی مسئله‌ساز است؛ زیرا...» (فمینیس، ۱۳۸۲: ۳۲۴).

۴) اشاره

جمله‌ای که به منظور اشاره به موردی در ارتباط با بحث جمله اصلی و معمولاً با عناصر دستوری اشاری بیان شود. مثلاً در توصیف یک اسب آمده: «**سُم یک دستش - آنکه از قلم شکسته بود** - به طرف خارج برگشته بود» (چوبک، ۱۳۳۴: ۲۸). «با دیدن مرتضی مردی میان‌سال از ماشینی - **که آن سوی کوچه است** - پیاده می‌شود و به سمت او می‌آید» (فرهادی، ۱۳۹۳: ۲۲۴).

۵) تقلیل

جمله معترضه‌ای که با هدف بیان قلت و کمترین میزان مورد نظر در ارتباط با موضوع اصلی سخن آورده شود. «آیا ممکن است که دو نفر - **ولو دو دقیقه هم باشد** - صاف و پوست‌کنده

همه احساسات و افکار خودشان را به هم بگویند؟» (همان: ۸۴). «ترتیب درونی یک اصطلاح در زمینه جانشینی یا همبسته را -**دست کم در زبان شناسی و دقیقاً در آواشناسی**- تقابل می‌نامند» (بارت، ۱۳۹۷: ۶۶).

۶) تخصیص

جمله معترضه‌ای که مطلبی را درباره شیء، شخص یا موضوعی به شکل ویژه توضیح دهد یا شکلی از اختصاص را برای یکی از عناصر درون متن نشان می‌دهد. «شاگردان، دوستان و هواخواهانش به تماشا می‌رفتند و مدتی جلوی پرده‌های او -**به‌خصوص در برابر آخرین پرده نقاشی او که از کلات به تهران آورده بودند**- می‌ایستادند و به عظمت هنر و قدرت تجسم و نیروی بیان عواطف انسانی به وسیله رنگ و خط، سر احترام فرود می‌آوردند» (بزرگ علوی، ۱۳۷۲: ۷). «تو فلکه پل سفید اتومبیل شیری رنگی - **که برای عروس عزیز شده است** - از جدول سیمانی وسط میدان گذشته است و کوبیده است به پایه برق» (محمود، ۱۳۷۸: ۱۴).

۷) همراهی

جمله‌ای که همراهی یک شیء یا شخص، و حالت همراهی را با فرد موردنظر در جمله اصلی بیان و توصیف می‌کند. همراهی کسی با شخصیت داستان: «یکی از تماشاچی‌ها - **که دست بچه خردسالی را در دست داشت** - با اعتراض گفت...» (چوبک، ۱۳۳۴: ۲۹). به همراه داشتن وسیله: «روی تکه مقوایی - **که در دست دارد** - نوشته گوسفند» (فرهادی، ۱۳۹۳: ۲۵۸).

۸) بیان مکان

جمله معترضه‌ای که موقعیت مکانی شخص، شیء یا هر چیز دیگری را که نویسنده یا گوینده در جمله اصلی در حال صحبت درباره آن است، بیان می‌کند. «تبریز را به باربری - **که کنار در ایستاده** - هدیه می‌کنم» (ترقی، ۱۳۸۴: ۴۹). «گاومیش ناصر دوانی - **که زیر سایبان بسته بود** - رم کرد و بعد نعره کشید» (محمود، ۱۳۸۳: ۱۱۷). «پایاخ - **که نشسته بود زیر بید** - بلند

شد» (ساعدی، ۱۳۴۳: ۱۳۷).

۹) بیان زمان

نوع دیگری از جمله‌های معترضه، جمله‌ای است که زمان وقوع رویدادی را در رابطه با موضوعی نسبت به جمله اصلی بیان می‌کند. «به نوجوانی خود دیده بودمش؛ با مادرش به خانه ما آمد به دیدار مادرم و این در ماه اسفند بود - **به نیمه فروردین، ماهی پس از آن دیدار به بیماری حصبه درگذشت** - نخستین شعری را که سروده بودم و مادرم آن را دست کاری کرده بود، برای او خواندم» (بهبهانی، ۱۳۷۶: ۱۰۹). «من دلم می‌خواست بروم و اسب شیخ شعیب را - **که از شب قبل به اخیه بسته بود** - باز کنم و سوار شوم» (محمود، ۱۳۸۳: ۱۰۷).

۱۰) بیان مقدار

جمله معترضه‌ای که اندازه و مقدار چیزی را در رابطه با جمله اصلی بیان می‌کند. «آزاده درخشان انگلیسی می‌داند - **دست کم بیشتر از ماها و بیشتر از کتاب اول اسنشل** - و مجله‌های خارجی می‌خواند» (ترقی، ۱۳۸۴: ۲۳). «با این همه توطئه و هجمه دشمن - **که روزبه‌روز دامنه‌اش وسیع‌تر می‌شود** - این بچه‌ها هم چاره‌ای ندارند جز برخورد قاطع» (معروفی، ۱۳۸۸: ۴۴).

۱۱) بیان تعداد

جمله معترضه‌ای که با هدف بیان تعداد موارد شمردنی از آنچه در متن بیان شده، در جمله اصلی آورده می‌شود. «به‌طور متوسط هر سال میان یازده تا سیزده شعر - **که تعداد ایات آن‌ها نیز کم نیست** - نتیجه کار اوست» (بهبهانی، ۱۳۷۶: ۱۱۰). «در تالار وزارت فرهنگ - **که گنجایش دوست تا دوست و پنجاه نفر آدم را داشت** - مجلسی به افتخار او ترتیب داده بودند» (بزرگ علوی، ۱۳۷۲: ۱۹).

۱۲) بیان جنس

جمله‌ای که به منظور توضیح جنس یک شیء یا مصالح ساخت یک بنا در میان جمله اصلی به کار می‌رود. «بالای کوه یک قلعه بلند - **که با خشت و زین ساخته بودند** - دیده می‌شد» (هدایت، ۱۳۱۵: ۸۶).

۱۳) معرفی بیشتر

این جمله‌ها یکی از شخصیت‌ها یا عنصری دیگر را بیشتر و به گونه‌ای معرفی می‌کنند که شناخت دقیق تری از او حاصل شود. «بازجو سرخوشانه حرف دختری را پیش کشید - **که در مدت دو سالی که در اوین بوده** - شیفته شخصیت او شده است» (معروفی، ۱۳۸۸: ۵۳).

۱۴) تکمیل مطلب

در میان معرفی یک موضوع یا شرح آن، جمله‌ای استدراکی برای تکمیل مطلب نیاز است که به شکل معترضه بیان می‌شود. «نجوم یک علم هم‌زمانی است **(اگرچه اجرام سماوی تغییر می‌کنند)**؛ زمین‌شناسی علم درزمانی است **(اگرچه موقعیت‌های ثابت را مطالعه می‌کند)**؛ تاریخ عمدتاً درزمانی است **(پیوستگی حوادث)** اگرچه می‌تواند روی بسیاری از تصاویر درنگ کند» (بارت، ۱۳۹۷: ۴۶). «... سوسور بین آنچه در درون نشانه اتفاق می‌افتد یعنی دلالت دالّ به مدلول و مفهوم ارزش **(که به رابطه نشانه‌ها با یکدیگر در درون نظام مربوط می‌شود)** تمایز قائل می‌شود» (سجودی، ۱۳۹۷: ۱۷). «برداشت سوسور از ارزش **(که حاصل شبکه روابط درون نظام است)** بخصوص جنبه افتراقی دارد: او بر افتراق بین نشانه‌ها تأکید کرده است» (سجودی، ۱۳۹۷: ۱۷).

۱۵) بیان محدودیت

«این استعدادها فراگیر است و تا هر اندازه فراگیر باشد - **که البته حد خاصی دارد** - هرمنوتیک نیز یک فعالیت همگانی و فراگیر خواهد بود» (حمیدی، ۱۳۸۸: ۵۸).

۱۶) تکرار

برای تکرار یک موضوع یا مطلب در دل مطلبی دیگر نیز از جمله معترضه می‌توان استفاده کرد. مثلاً برای بیان این که پیش از این و در آغاز بحث، گفته شده که دال و مدلول عناصر سازنده نشانه هستند: «پس همان‌طور که گفته شد، دال و مدلول **(که عنصر سازنده نشانه هستند)** هر دو وقتی مجزا در نظر گرفته شوند، کاملاً تمایزی و سلبی‌اند و نشانه که حاصل ترکیب این دو عنصر است عنصری ایجابی است» (سجودی، ۱۳۹۷: ۲۰).

۲.۲.۴. توصیف

توصیف نیز زمینه گسترده‌ای دارد و جمله‌های معترضه بخشی از موضوع، افراد یا دیگر عناصر را توصیف می‌کنند؛ ازجمله:

۱) وصف حالت

این نوع از جمله‌های معترضه حالت فرد، شیء یا حتی خود راوی را توصیف می‌کنند. «مهناز -**که در حال جاروبرقی کشیدن هال است** - جارو را خاموش می‌کند» (فرهادی، ۱۳۹۳: ۲۶۴). «پسر بچه‌ها و دختر بچه‌ها - **که پستی‌های صندلی‌های جلوشان را چسبیده‌اند** - با ترس و دلهره می‌خندند و یا چشم‌شان را بسته‌اند و خنده خنده جیغ می‌کشند» (بیضایی، ۱۳۹۶: ۲۲).

۲) توصیف ظاهر

مورد دیگر از جمله‌های معترضه در زبان فارسی معاصر، توصیف ظاهر شخص، مکان یا شیئی است که نویسنده یا گوینده در حال صحبت درباره آن است. «پاس بان -**همان‌طور که یک طرف لپش از لبویی که تو دهنش بود، باد کرده بود**- با تمسخر جواب داد...» (چوبک، ۱۳۳۴: ۲۹). «دو نفر مرد -**که یکی لباس مستوفی‌های قدیم را پوشیده بود و دیگری لباس کردی دربرداشت**- نزدیک آن‌ها شدند» (هدایت، ۱۳۹۸: ۸۶).

۳) وصف وضعیت

مثلاً وضعیت یکی از اشخاص داستان در هنگام بازی: «بیست، شانزده: -**آزاده عقب است** -

بیست، هفده؛ ... بیست، بیست؛ مساوی» (ترقی، ۱۳۸۴: ۲۷).

۴) بیان قصد و نیت

«امیر فقط سرش را تکان داد؛ اما خضر - که سعی داشت تمرکزش را به هم بزند - ادامه داد...» (دولت‌آبادی، ۱۳۹۲: ۱۲۳).

۴.۲.۳. دعا

دعا نیز از انواع جمله معترضه، و یکی از چند نوع محدود مورد اشاره در کتب دستور است. جمله معترضه دعایی به منظور دعای گوینده یا نویسنده برای خودش یا شخص مورد بحث در گفتگو یا روایت کاربرد می‌یابد. این نوع بیان دعا با حالت، لحن و صوتی خاص ادا می‌شود و کارکرد عاطفی دعا را به گونه متفاوت و مؤکدی نشان می‌دهد: «می‌ترسم پسرهای من هم بی‌سواد شده باشند. -فارسی از پادشان رفته باشد- خدا به من رحم کند» (ترقی، ۱۳۸۴: ۴۸). «ده شبانه‌روز این مرد پای بالین این بچه پرستاری می‌کرد -خدا پیام‌رزدش» (هدایت، ۱۳۹۸: ۲۰).

۴.۲.۴. نفرین

نفرین نیز مانند دعا، یکی از انواع محدودی است که به عنوان یکی از کاربردهای جمله معترضه در نظر گرفته‌اند. در اینجا نیز، بیان نفرین با حالت، لحن و صوتی خاص ادا می‌شود و کارکرد عاطفی آن را به گونه متفاوت و مؤکدی نشان می‌دهد: «... اگر هم هست، برایش مهم نیست؛ -به درک- تنها به یک چیز فکر می‌کند...» (ترقی، ۱۳۸۴: ۲۷).

۴.۲.۵. ابراز محبت

جمله‌هایی که به شکل دعاست ولی با تفاوت در لحن و گونه ادای آن، برای ابراز علاقه و محبت گوینده نسبت به مخاطب در میان جمله اصلی آورده می‌شود. «خانم جان -الهی فدایتان شوم- دیرم شده» (ترقی، ۱۳۸۴: ۴۷) یا «خانم جان -الهی فدایت شوم- تا سوئد با من بیا» (همان: ۶۲). «گفتم: -الهی قرباتان بروم- چرا رفته‌اید آن سر دنیا؟ یزد خودمان چه عیب

و ایرادی داشت؟» (همان: ۴۸).

۴. ۲. ۶. بیان علت

نوع دیگری از جمله‌های معترضه دلیل رویدادی در جمله اصلی را بیان می‌کنند. «با این همه مسافره‌ای بدون جا به دلیلی مجهول - **یک جور خوش‌بینی موروئی یا توکل به لطف الهی** - ته دلشان قرص است» (ترقی، ۱۳۸۴: ۹). «به هر کدام از ما یک مدال برنز دادند - **آن هم به خاطر خندانن ملکه ایران** - در عوض آزاده درخشان قهرمان دو و پرش شد» (همان: ۲۶).

۴. ۲. ۷. شک و گمان

شک و گمان در موضوعات و اهداف متنوعی کارکرد دارد از جمله: ۱) برای بیان امری محال؛ امری که در رابطه با رویدادی که در جمله اصلی همراه با تردید است: «لحظه آخر باز آن معجزه همیشگی روی داده - **هواپیما بزرگ‌تر شده؟ تعداد صندلی‌ها بیشتر شده؟** - معلوم نیست. هر چه بوده، همه سوار شده‌اند» (همان: ۹؛ ۲) بیان تردید در درستی سخن؛ جمله‌ای در میان جمله‌ای دیگر به منظور بیان تردید گوینده از درستی سخنش می‌آید. «آشنای گنج و ویج که من را به جا نمی‌آورد و اسمم را به خاطر ندارد - **شاید این خانم اشتباه می‌کند و من را به جای کسی دیگر گرفته؟** - از روی شرم و ادب وعده‌ای بهم می‌دهد» (همان: ۱۵). «آقای بشارت - **یا بشارتی که نام کوچک ایشان هم یادم نیست** - گرداننده جلسه و انجمن بود» (بهبهانی، ۱۳۷۶: ۵۴۳؛ ۳) ابهام؛ این نوع، ابهامی را درباره زمان، مکان یا ... در سخن به شکل جمله معترضه نشان می‌دهد. «سید تعریف می‌کرد - **که نمی‌دانم کجا خورنده است** - که روزی حجاج چند درهم به سائل می‌دهد و ...» (گلشیری، ۱۳۶۸: ۴۶).

۴. ۲. ۸. بیان ضرب‌المثل یا تشبیه

نوع دیگری از جمله‌های معترضه، آوردن ضرب‌المثل یا تمثیل میان یک جمله دیگر است. «نگاهشان را به ما دوخته و چندین بار قد و قامت ما را از بالا به پایین و از پایین به بالا - مثل اینکه به قول بچه‌های تهران - **برایم قبایی دوخته باشند** - برانداز کرده، بالاخره یکیشان گفت

...» (جمالزاده، ۱۳۸۸: ۱۳).

نوع دیگری از جمله‌های معترضه، تشبیهی است که نویسنده یا گوینده در میان جمله اصلی برای توصیف شخص یا شیئی مورد بحث می‌آورد. ممکن است در دل این تشبیهات ضرب‌المثل نیز حضور داشته باشد. «دو نفر از مأموران تذکره - که انگاری خود انکر و منکر بودند - با چند نفر فراش سرخ‌پوش و شیروخورشید به کلاه با صورت‌هایی اخمو و عبوس و سیبل‌های چخماقی از بناگوش دررفته‌ای - که مانند بیرق جوع و گرسنگی، نسیم دریا به حرکت آورده بودند - در مقابل ما مانند آینه دق حاضر گردیدند» (همان‌جا).

«او هم تمام زندگی چشم بسته به دور خودش چرخیده بود - مانند یابری عساری؛ مانند آن گاوها که خرمن می‌کوبیدند - ساعت‌های یک‌نواختی که در اتاق کوچک گمرک پشت میز نشسته بود و پیوسته همان کاغذها را سیاه می‌کرد، به یاد آورد» (هدایت، ۱۳۹۸: ۲۴). «من به راه - که در دشت مثل جویی بود - نگاه می‌کردم» (گلستان، ۱۳۷۲: ۲۰۸).

۴. ۲. ۹. بیان تضاد و مقابله

جمله‌ای که با هدف بیان تضاد و مقابله در میان جمله‌ای دیگر می‌آید. این تضاد می‌تواند بین دو حالت، دو حکم یا دو موضوع و مانند آن‌ها باشد. تضاد میان دو حالت ضعف و عمل: «من از میان تمام ورزش‌ها، پرتاب وزنه را انتخاب کردم - من نحیف مافنگی که تازه از بیماری ذات‌الریه برخاسته‌ام و اگر فوتم کنند، می‌افتم - و می‌خواهم از حریف نامرئی جلو بزنم» (ترقی، ۱۳۸۴: ۲۴).

تضاد میان دو حکم علمی مانند داشتن یا نداشتن معنی در فرهنگ لغت: «تصور بکنید کسی در خیابان فریاد می‌زند: آزادی، آزادی؛ آیا او این واژه را به معنای فرهنگ لغتی آن به کار می‌برد؟ (هرچند در مفهوم آزادی که مفهومی انتزاعی است، تصور وجود معادلی فرهنگ لغتی هم که معنایی جامع و مانع برای آزادی به دست بدهد، دور از انتظار است)» (سجودی، ۱۳۹۷: ۱۹۷).

۱۰.۲.۴. ستایش

جملهٔ معترضه‌ای که گوینده یا نویسنده با هدف ستایش شخص یا موضوع مورد بحث به کار می‌برد. «می‌نویسی - **می‌ستایمت که خوب می‌نویسی** - اما نه تنها نوشتن...» (بهبهانی، ۱۳۷۶: ۲۹۲).

۱۱.۲.۴. نکوهش

جملهٔ معترضه‌ای که با هدف نکوهش شخص یا موضوع مورد گفتگو، به کار می‌رود. در صورت وجود عناصر زبانی دیگر در سخن برای نکوهش، جملهٔ معترضه آن نکوهش را مؤکد می‌کند. «صدای تتراشیده و نخراشیده‌ای - **که صدای شیخ حسن شمر پیش آن لحن نکسا بود** - از همان پشت در بلند شد» (جمالزاده، ۱۳۸۸: ۱۸).

۱۲.۲.۴. اختصار یا کوتاهی سخن

جمله‌ای که به منظور کاستن از بیان جزئیات و کوتاه کردن سخن اصلی در میان آن آورده می‌شود. اگر قیده‌های اختصار هم در جمله باشند، معمولاً این نوع جملهٔ معترضه که کاربرد فراوانی در بیان اختصار دارد، آن را تکرار و تأکید می‌کند. «خلاصه - **سرت را درد نیارم** - شب توی راه خوابیدیم» (ترقی، ۱۳۸۴: ۵۴).

۱۳.۲.۴. سپاس‌گزاری

جملهٔ معترضه‌ای که با هدف سپاس‌گزاری از خدا یا اشخاص در میان جملهٔ اصلی آورده می‌شود. «یک روز - **شکر خدا** - خبر آمد که در سوئد است» (همان: ۵۸).

۱۴.۲.۴. درخواست مؤدبانه (همراه با پوزش خواهی)

جمله‌ای که برای بیان مؤدبانه‌تر یک درخواست در میان جملهٔ اصلی گفته می‌شود. لحن خاصی نیز همراه این جمله هست. «خانم جان - **می‌بخشی** - جفت پاهایم خشک شده. یک قدم نمی‌توانم بردارم...» (همان: ۶۴).

۴.۲.۱۵. شرم از گفتن چیزی

جمله‌ای که شرم گوینده یا نویسنده را از گفتن جمله اصلی نشان می‌دهد و با لحن و آهنگی ویژه درمیان آن آورده می‌شود و معمولاً همراه با عذرخواهی است: «چه جای تنگی بود؛ - **خیلی پخشید. جسارت است** - مستراح هم، مستراح‌های خودمان» (همان: ۶۱).

۴.۲.۱۶. ایجاد امیدواری

جمله‌ای که با هدف امید به روی دادن یک اتفاق، در میان جمله اصلی به کار می‌رود. «می‌گوید: - **خدا را چه دیدی** - شاید پسرها همین‌جا باشند» (همان: ۶۲).

۴.۲.۱۷. بیان شگفتی و تعجب

جمله‌ای که تعجب و شگفتی راوی، گوینده یا نویسنده را از رویدادی که در جمله اصلی درباره آن می‌گوید یا می‌نویسد، بیان می‌کند. بیان عظمت شخصی همراه با شگفتی: «به یک نگاه کافی بود برای اینکه آن فرشته آسمانی، آن دختر اثری - **تا آن جایی که فهم بشر عاجز است** - تأثیر خودش را در من بگذارد» (هدایت، ۱۳۱۵: ۱۶). عضلات پاهایم به تندی و جلدی مخصوصی - **که تصورش را نمی‌توانستم بکنم** - به راه افتاده بود» (همان: ۸۴).

۴.۲.۱۸. تفسیر

جمله‌ای که موضوعی را که در جمله اصلی مطرح شده است، تفسیر می‌کند. «... از طرفی چون در هر حال باید هر دو شیوه تفسیری را با هم به کار برد، نتیجه می‌گیریم که این دو شیوه **(تفسیر دستوری و تفسیر روانی)** با هم روابط متفاوت و نسبت متغیری دارند» (حمیدی، ۱۳۸۸: ۶۰). «تعامل بین موضوع و تفسیر را پیرس نشانگی **(که شاید بتوان آن را کلیت فرایند معنی‌سازی نامید)** نامیده است» (سجودی، ۱۳۹۷: ۲۱).

۴.۲.۱۹. حضور راوی

نوعی دیگر از جمله‌های معترضه در زبان فارسی معاصر، جمله‌ای است که راوی یا گوینده بین جمله اصلی موضوعی را در ارتباط با رفتار یا احساس خود بیان می‌کند و گویی دوباره

حضور خود را در سخن نشان می‌دهد. «راهمان یکی نیست. بلیت را به آن دو تا خانم نشان بده - **خانم‌های شرکت هواپیمایی را نشان می‌دهم** - و از آن‌ها کمک بخواه» (ترقی، ۱۳۸۴: ۶۲). «اقلاً بیست و چند طرح - **تا آن‌جا که من اطلاع دارم** - استاد از این چاکر صدیق باقی گذاشته» (بزرگ علوی، ۱۳۷۲: ۱۵).

۲.۴.۲۰. مخاطب قرار دادن

جمله‌ای که گوینده در میان متن، طرف مقابل را با احترام یا به شکلی دیگر مخاطب مستقیم خودش قرار دهد. «نوشته بود: مادر، پاشو بیا. دلم برات لک زده. می‌ترسم تو هم بمیری. - **خانمی که شما باشید** - انگار صد سال جوان شده باشم» (ترقی، ۱۳۸۴: ۵۷).

۲.۴.۲۱. طعنه یا تمسخر

جمله‌ی معترضه‌ای که با هدف تمسخر یا طعنه زدن به شخص یا موضوع مورد بحث جمله‌ی اصلی آورده می‌شود. «حتی شاه سابق هم نتوانست او را ندیده بگیرد و در اوایل سلطنتش - **که هنوز دل مردم به‌دست آوردن را امری زاید نمی‌دانست** - روزی به مدرسه نوین یاد نقاش رفت و از آن‌جا دیدن کرد» (بزرگ علوی، ۱۳۷۲: ۱۴).

۲.۴.۲۲. بیان احتمال

«امیر دلیلی نمی‌دید که داستان او را راجع به سه زندانی پیشین او - **احتمالاً قلابی بودند** - که آن‌ها را در خیابان دیده بود باور کند» (دولت‌آبادی، ۱۳۹۲: ۱۴۲). «شاید **لین صرفاً یک فرضیه اجراشدنی است**» این سوی ماجرا اشاره‌کننده‌هایی وجود داشته باشند که همان‌طور که دیدیم به بیان پرس‌نشانه‌های نمایه‌ای هستند و ما باید در پی یافتن تعریف نشانه‌شناختی پیام‌هایی باشیم که در خط مقدم زبان به‌ویژه شکل‌های خاصی از گفتمان ادبی قرار گرفته‌اند» (رولان بارت، ۱۳۹۷: ۱۲).

۲.۴.۲۳. انحصار

«این دختر -تنها دختری بود که- وقتی ستاره‌ها در آسمان نبودند، برای ستاره‌ها گریه می‌کرد» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۵). «وقتی نشانه‌های نمایه‌ای (در کارکرد صرفاً نمایه‌ای شان، زیرا همان‌طور که قبلاً یادآور شدیم همین نشانه‌ها ممکن است جایی کارکرد قراردادی پیدا کنند) که می‌توان آن‌ها را منفرد بررسی کرد کنار گذاشته شوند، نشانه‌شناسی قبل از آن که با مفهوم نشانه منفرد سروکار داشته باشد، به بررسی نظام‌های نشانه‌شناختی و کارکرد اجتماعی آن‌ها می‌پردازد» (سجودی، ۱۳۹۷: ۴۴).

۲.۴.۲۴. برائت خود و رفع سوء تفاهم

برخی از جمله‌های معترضه برای بیان برائت گوینده یا کسی دیگر از یک ویژگی است. «اما حقیقت این است که قطر گردن و طول قدش به همان اندازه معمولی گردن و قد من و شما و میلیون‌ها مردم دیگر است که اتفاقاً -اگر به طرفداری از سرمایه‌داران متهم نشوم- بسیار هم متناسب و زیبا است» (صادقی، ۱۳۸۰: ۳۴۴).

۲.۴.۲۵. ارجاع به متن ماقبل

گاهی در متن و شرح یک موضوع لازم است به گذشته یا به توضیح پیشین بازگشت داده شود یا نکته‌ای یادآوری گردد که با جمله معترضه می‌توان چنین کرد. «اما اگر این نکته درست باشد، نه تنها نشان‌دهنده مرگ فمینیسم مارکسیستی است -که به دقت تفسیر شد- بلکه نشان دهنده این احتمال است که انواع متفاوت مظلومیت مستلزم چاره‌اندیشی متفاوت و احتمالاً متعارض است» (فمینیسم، ۱۳۸۲: ۳۲۴). «لوی استراوس معتقد است فقط محتوا نیست که ناخودآگاه است (که نقدی است بر کهن الگوی یونگ) بلکه فرم و به عبارتی کارکرد نمادین هم می‌تواند ناخودآگاه باشد» (رولان بارت، ۱۳۹۷: ۱۵).

۲.۴.۲۶. بیان مثال و نمونه

برخی جمله‌های معترضه برای بیان مثال و شعبه‌ای از یک تعریف کارکرد دارند. «سخنانی که

ارزش ادبی دارد و کمتر تکراری است و می‌تواند به عنوان تعبیری در قالب زبان نقشی در تحولات آینده داشته باشد - **مانند متون ادبی که ابداعی در زبان محسوب می‌شوند** - به لحاظ شیوه دستوری اهمیت می‌یابند» (حمیدی، ۱۳۸۸: ۵۹). «مجاز به علاقه عموم و خصوص: یعنی ذکر عام و اراده خاص و ذکر خاص و اراده عام (برای مثال: شاه (محمدرضا شاه) رفت. ما ابن سینا (فیلسوف و متفکر) فراوان داریم)» (سجودی، ۱۳۹۷: ۶۶).

۴.۲.۲۷. پرسش

یکی از کارکردهای جمله‌های معترضه بیان پرسشی در دل یک متن است. «با این وجود متن به کلی ناشی از همبافتگی نقل قول‌ها، ارجاعات، پژواک‌ها، زبان‌های فرهنگی (و کدام زبان فرهنگی نیست) پیشین یا معاصر است که در یک فضای چند صدایی بی‌کران پیوسته از درون متن عبور می‌کنند» (سجودی، ۱۳۹۷: ۱۱۸). «گرایش به طبقه‌بندی، بی‌شک به تسهیل شناخت می‌انجامد اما همانطور که گفته شد این طبقه‌بندی‌ها نمی‌توانند خنثی باشند؛ در نتیجه به شناختی خنثی (مگر چنین چیزی وجود دارد؟) نمی‌انجامند» (همان: ۱۵۳).

۴.۲.۲۸. توضیح غیر مؤلف بر متن

گاه گوینده یا نویسنده‌ای در توضیح گفته کسی دیگر توضیحی بر مطلب او برای رفع ابهام می‌افزاید. «او در بخش مربوط به زبان شناسی زبان و زبان شناسی گفتار در کتاب دوره زبان شناسی عمومی می‌نویسد: فراگویی یا تولید آوا یعنی به اجرا درآوردن تصورات آوایی به هیچ روی بر خود دستگاه [که به نظر می‌رسد مقصود لانگ است] تأثیری نمی‌گذارد» (سجودی، ۱۳۹۷: ۱۸۹).

نکاتی دیگر

این که دستورنویسان نوشته‌اند جمله معترضه از نظر دستوری با بقیه جمله علاقه یا وابستگی نداشته باشد هم مبهم است و هم نادرست. مبهم است چون روشن نکرده‌اند که چه علاقه یا وابستگی ندارد. نادرست است چون وابستگی و علاقه دارد؛ زیرا جمله معترضه ممکن است،

جمله‌واره پیرو باشد که خود جزئی از جمله مرکب است و از نظر ساختاری وابسته به جزء دیگرند: دی پیر می‌فروش **که ذکرش به خیر باد** ... از نظر معنایی نیز گرچه جزء اصلی برخی از جمله‌ها نیست اما کارکرد معنایی افزایشی، روشننگری، تفسیری و بلاغی دارد.

محل قرارگرفتن جمله معترضه

در برخی تعریف‌ها گفته شده و در بسیاری از شواهد می‌بینیم که جمله معترضه در میان جمله قرار گرفته است. به همین دلیل به "میان‌آورد" هم معروف شده است. اما همیشه این گونه نیست. جمله معترضه در بخش پایانی جمله اصلی نیز می‌آید و اگر برخی مناداها را نیز معترضه محسوب کنیم، در آغاز هم قرار می‌گیرد. بسیاری از جمله‌های معترضه ترکیبات و جمله‌های عربی هستند که در فارسی کاربرد یافته‌اند. جمله معترضه ممکن است خود یک جمله ساده مستقل، جمله معطوف، یا یک جمله مرکب و طولانی باشد.

تشابه جمله معترضه با برخی نقش‌های دیگر

برخی ترکیبات و عبارات فارسی در نقش‌های نحوی به قید و بدل شباهت دارند. چنانکه در برخی از منابع پژوهش نیز بدل و منادا را معترضه شمرده بودند. برخی قیده‌ها با جمله معترضه هم پوشانی دارند. مانند: «زری می‌دانست که خسرو -پیش از مدرسه رفتن- به طویله سر خواهد زد» (دانشور، ۱۳۴۹: ۲۳) و «نظریه پردازانی چون لیکاف و جانسون معتقدند که در زبان -خارج از بافت شاعرانه- پیوسته بسیاری از فنون بلاغی را به کار می‌بریم» (سجودی، ۱۳۹۷: ۵۴). با توجه به این شواهد باید گفت که معترضه بودن می‌تواند همراه با نقش‌های نحوی دستوری باشد؛ به این معنی که قید، بدل، منادا یا برخی نقش‌های دستوری و نحوی دیگر با حفظ نام و نقش خود در ساختار نحوی کلام، از نظر بلاغی و چگونگی انتقال پیام نقش معترضه بودن را نیز ایفا کنند. پس، از آنجاکه جمله معترضه یک ساختار مستقل نحوی در دستور زبان نیست، بلکه جمله، جمله‌واره، ترکیب، یا واژه‌ای است که به قصد هدف و مقصودی معنایی و بلاغی در سخن می‌آید (و توسعاً همه این‌ها را جمله معترضه می‌گوییم) می‌تواند نقش‌های گوناگون نحوی بپذیرد. با توجه به پاره‌ای تفاوت‌ها و اختلاف نظر در

مصادق جمله‌های معترضه، پیشنهاد می‌شود جمله معترضه را «واژه، ترکیب یا جمله‌ای بدانیم که در ساختار دستوری جمله به آن نیازی نیست اما برای افزودن توضیح بیشتر یا مقاصد بلاغی دیگر درون یا همراه جمله اصلی آورده می‌شود».

۵. نتیجه‌گیری

در این پژوهش با توجه به متون انتخابی که از نویسندگانی با دیدگاه‌ها و بیان و سبک‌های متنوع انتخاب شده است، ۴۹ کارکرد برای جمله معترضه یافته شد. بنابر یافته‌های پژوهش، جمله‌های معترضه با هدف‌ها و برای بیان منظورهای گوناگونی به کار می‌روند و اهمیت آن‌ها نسبت به نوع کاربردشان یا متنی که در آن قرار گرفته‌اند، متفاوت است. برای مثال، جمله معترضه‌ای که در یک متن نمایشی به کار می‌رود، از جمله معترضه‌ای که در یک متن داستانی به کار می‌رود، اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا ممکن است حالتی خاص، موقعیت مکانی، یا مطلبی را در رابطه با زبان بدن بیان کند که در متن نمایشی اهمیت دارد و قابل حذف نیست. اهمیت انواع جمله معترضه از نوعی به نوع دیگر متفاوت است. بنابراین؛ حذف جمله‌های معترضه از عبارات به‌طور کلی، میزان آگاهی مخاطب از جزئیات را کاهش می‌دهد و در مواردی حتی درک کامل عبارت را با مشکل مواجه می‌کند. جمله‌های معترضه صرفاً به‌منظور توضیح بیشتر یا با هدف دعا و نفرین به کار نمی‌روند، حشو نیستند، و حضورشان در متن مؤثر است. ممکن است معنای جمله اصلی بدون جمله میانی هم کامل باشد؛ اما حضور این جمله‌ها خواننده یا شنونده سخن را از جزئیات بیشتری آگاه می‌کند که گاه در برخی متون ضروری است. جمله معترضه محدود به شعر نیست؛ نقش نحوی دارد؛ بخشی از جمله مرکب است؛ به شکل شبه‌جمله، جمله و جمله معطوف می‌آید؛ و گاه با بدل، عطف بیان و قید شباهت دارد.

تعارض منافع

تعارض منافع نداریم.

ORCID

Mahmoud Mehravaran

<https://orcid.org/0000-0002-3278-3965>

Atefeh Saleh

<https://orcid.org/0009-0001-2483-2923>

منابع

- آل احمد، جلال. (۱۳۵۶). پنج داستان. تهران: رواق.
- ابن مُعْتَز، عبدالله. (۱۳۹۵). کتاب البدیع. ترجمه یحیی کاردگر و بهاء‌الدین اسکندری. قم: بوستان کتاب.
- ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۸۱). دستور تاریخی زبان فارسی. تهران: سمت.
- انوری، حسن و احمدی گیوی، حسن. (۱۳۸۵). دستور زبان فارسی. تهران: فاطمی.
- بارت، رولان. (۱۳۹۷). مبانی نشانه‌شناسی. ترجمه صادق رشیدی و فرزانه دوستی. تهران: علمی و فرهنگی.
- بهبهانی، سیمین. (۱۳۷۶). یاد بعضی نفرات. تهران: نگاه.
- بیضایی، بهرام. (۱۳۹۶). سفر به شب (فیلم‌نامه). تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- پارسا، سیداحمد و محمدی، خدیجه. (۱۳۹۸). «کارکرد جمله معترضه عربی در نشئه‌المصدر». نشر پژوهی ادب فارسی، س ۲۲ ش ۴۶: ۲۱-۴۵.
- پارسا، سیداحمد و محمودی، شهلا. (۱۳۹۸). «کارکردهای معنایی - منظوری جملات معترضه در تاریخ بیهقی». فنون ادبی، س ۱۱ ش ۴ (پیاپی ۲۹): ۱-۱۴.
- ترقی، گلی. (۱۳۸۴). جایی دیگر. تهران: نیلوفر.
- تهانوی، محمدعلی. (۱۴۱۷ ق). کشف اصطلاحات الفنون و العلوم. بیروت: مکتبه لبنان.
- جرجانی، علی بن محمد بن علی الزین الشریف. (۱۴۰۳ ق/۱۹۸۳ م). التعریفات. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- جمالزاده، محمدعلی. (۱۳۸۸). یکی بود یکی نبود. تهران: سخن.
- چوبک، صادق. (۱۳۳۴). خیمه‌شب‌بازی. تهران: گوتنبرگ.
- حرّی، عباس. (۱۳۹۱). آیین نگارش علمی. تهران: کتاب نشر.
- حق‌شناس، علی محمد و همکاران. (۱۳۸۷). دستور زبان فارسی ویژه دوره‌های کاردانی و کارشناسی پیوسته و ناپوسته آموزش زبان و ادبیات فارسی. تهران: مدرسه.

- حمیدی، غلام‌رسول. (۱۳۸۸). هرمنوتیک و تفسیر. قم: المصطفی.
- خیام‌پور، عبدالرسول. (۱۳۷۳). دستور زبان فارسی. تهران: کتاب‌فروشی تهران.
- دانشور، سیمین. (۱۳۴۹). سووشون. تهران: خوارزمی.
- دولت‌آبادی، محمود. (۱۳۹۲). زوال کلنل. برلین: گردون.
- دهرامی، مهدی و اکبری‌زاده، محسن. (۱۳۹۹). «روایت‌شناسی جمله معترضه در تاریخ بیهقی».
- نثرپژوهی ادب پارسی، س ۲۳ ش ۴۷: ۵۳-۷۳.
- ذاکرا الحسینی، محسن. (۱۳۸۴). «اعتراض» در دانش‌نامه زبان و ادب فارسی. زیر نظر اسماعیل سعادت. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- رادویانی، محمد. (۱۳۳۹). ترجمان البلاغه. ترجمه علی قویم. تهران: فردین.
- ساعدی، غلام‌حسین. (۱۳۴۳). عزاداران بیل. تهران: نیل.
- سجودی، فرزاد. (۱۳۹۷). نشانه‌شناسی کاربردی. تهران: علم.
- سلطانی‌گردفرامری، علی. (۱۳۷۶). از کلمه تا کلام. تهران: مبتکران.
- سمیعی‌گیلانی، احمد. (۱۳۸۵). نگارش و ویرایش. تهران: سمت.
- شریعت، محمدجواد. (۱۳۷۰). دستور زبان فارسی. تهران: اساطیر.
- شمس قیس رازی، شمس‌الدین محمد. (۱۳۷۳). المعجم فی معاییر اشعار العجم. به کوشش سیروس شمیسا. تهران: فردوس.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۲). نگاهی تازه به بدیع. ویرایش اول. تهران: فردوس.
- _____. (۱۳۷۳). معانی. تهران: میترا.
- صادقی، بهرام. (۱۳۸۰). سنگر و قمقمه‌های خالی. تهران: کتاب زمان.
- علوی، بزرگ. (۱۳۷۲). چشم‌هایش. تهران: نگاه.
- غلام‌محسین‌زاده، غلام‌حسین. (۱۳۸۰). راهنمای ویرایش. تهران: سمت.
- قُتوحی، محمود. (۱۳۹۳). آیین نگارش مقاله علمی پژوهشی. تهران: سخن.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۷۵). جمله و تحول آن در زبان فارسی. تهران: امیرکبیر.
- _____. (۱۳۸۸). دستور مفصل امروز. ویرایش سوم. تهران: سخن.
- فرهادی، اصغر. (۱۳۹۳). هفت فیلم‌نامه از اصغر فرهادی. تهران: چشمه.

فمینیسیم و دانشهای فمینیستی (مجموعه مقالات). (۱۳۸۲). ترجمه گروه مترجمان. قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.

کاردگر، یحیی. (۱۳۹۶). فن بدیع در زبان فارسی. تهران: صدای معاصر.

کاظمیان، رضا و عموزاده، محمد. (۱۳۹۸). «بررسی عبارات معترضه «و» در زبان فارسی»،

زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان، س ۱۱ ش ۲ (پیاپی ۲۱): ۲۵۵-۲۸۰.

کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۷۳). زیباشناسی سخن پارسی؛ معانی. تهران: مرکز.

گلستان، ابراهیم. (۱۳۷۲). جوی و دیوار و تشنه. نیوجرسی: روزن.

گلشیری، هوشنگ. (۱۳۶۸). شازده احتجاب. تهران: نیلوفر.

محمود، احمد. (۱۳۸۳). مجموعه داستان غریبه‌ها و پسرک بومی. تهران: معین.

محمود، احمد. (۱۳۷۸). زمین سوخته. تهران: معین.

مشکور، محمدجواد. (۱۳۶۸). دستورنامه. تهران: شرق.

معروفی، عباس. (۱۳۸۸). ذوب شده. تهران: ققنوس.

مُمتحن، مهدی. (۱۳۸۷). «جمله معترضه و تأثیر بلاغی آن در قرآن کریم». پژوهش‌نامه قرآن و

حدیث، ش ۵: ۵۹-۷۲.

مولایی‌نیا، عزت‌الله. (۱۳۸۴). آسالیب بیان قرآن کریم (پژوهشی پیرامون جمله‌های معترضه در قرآن

کریم). تهران: فرهنگ سبز.

مهرآوران، محمود. (۱۳۹۹). سامان سخن. قم: المصطفی.

وحیدیان کامیار، تقی. (۱۳۸۶). دستور زبان فارسی. تهران: سمت.

هدایت، صادق. (۱۳۱۵). بوف کور. بمبئی: مؤلف.

_____. (۱۳۹۸). سه قطره خون. تهران: گیوا.

همایی، جلال‌الدین. (۱۳۶۸). فنون بلاغت و صناعات ادبی. تهران: هما.

یاحقی، محمدجعفر، و ناصح، مهدی. (۱۳۷۴). راهنمای نگارش و ویرایش. مشهد: آستان قدس

رضوی.

References

Abolqasemi, M. (1382/2003). *Dastur-e tarikhi-ye zaban-e farsi* [Historical Grammar of the Persian Language]. Tehran: SAMT. [In Persian]

- Al-Ahmad, J. (1356/1977). *Panj dastan [Five Tales]*. Tehran: Ravaq. [In Persian]
- Alavi, B. (1372/1993). *Cheshmhayash [Her eyes]*. Tehran: Negah. [In Persian]
- Anvari, H. & Ahmadi Givi, H. (1385/2006). *Dastur-e zaban-e farsi [Persian Grammar]*. 4th ed., Tehran: Fatemi. [In Persian]
- Bayzaei, B. (1396/2017). *Safar be shab (filmnameh) [A Journey into the Night (a Screenplay)]*. Tehran: Roshangaran Motaleat-e Zanan. [In Persian]
- Behbahani, S. (1376/1997). *Yad-e Ba'zi nafarat [Remembering some people]*. Tehran: Negah. [In Persian]
- Chubak, S. (1334/1955). *Khaymehshab Bazi*. Tehran: Gutenberg. [In Persian]
- Dahrami, M., & Akbarizadeh, M. (1399/2020). Revayatshenasi-ye jomleh-ye mo'tarezeh dar *Tarikh-e Bayhaqi* [Narratology of parenthetical sentences in *Tarikh-e Bayhaqi*]. *Nathrpazhuhi-ye Adab-e Farsi*. 23(47), 53-73. [In Persian]
- Daneshvar, S. 1349/(1970). *Souvashun*. Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Dowlatabadi, M. (1392/2013). *Zeval Colonel [Colonel's Decline]*. Berlin: Gardoun. [In Persian]
- Saadat, I. (Ed.). (1396/2017). *Daneshnameh-ye zaban va adab-e farsi*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Farhadi, A. (1393/2014). *Haft filmnameh az Asghar Farhadi [Seven screenplays by Asghar Farhadi]*. Tehran: Cheshmeh. [In Persian]
- Farshidvard, K. (1375/1996). *Jomleh va tahavvol-e an dar zaban-e farsi [Sentence and its evolution in Persian language]*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Farshidvard, K. (1388/2019). *Dastur-e mofassal-e emruz [A Comprehensive Contemporary Grammar]*. Tehran: Sokhn. [In Persian]
- Motaleat va Tahqiqat-e Zanan (1382/2003). *Feminism va danesh-haye faministi (Majmu'eh maqalat)[Feminism and feminist knowledge: A collection of articles]*. Qom. [In Persian]
- Fotouhi, M. (1393/2014). *Ayin-e negaresh-e maqaleh-ye 'elmi-pazhuheshi [Research article style guide]*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Gholamhosseinzadeh, G. (2002). *Rahnamay-e Virayaeh [A guide to editing]*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Golestan, E. (1372/1993). *Juy va divar va teshneh [The stream, the wall, and the thirsty]*. New Jersey: Rozan. [In Persian]
- Golshiri, H. (1368/1989). *Shazdeh Ehtejab [Prince Ehtejab]*. Tehran: Niloufar. [In Persian]
- Hamidi, G. (2010). *Hermenotic va tafsir [Hermeneutics and exegesis]*. Qom: Al-Mustafa. [In Persian]

- Haqshenas, A. et al. (2009). *Dastur-e zaban-e farsi vizhey-e dorehay-e kardani va karshenasi payvasteh va napayvasteh-ye amouzeshe zaban va adabiyat-e farsi* [Persian grammar for continuous and non-continuous associate and bachelor's program of Persian language and literature]. Tehran: Entesharat-e Madreseh. [In Persian]
- Hedayat, S. (1398/2019). *Se qatreh khun* [Three drops of blood]. Tehran: Giw. [In Persian]
- Hedayat, S. (1315/1936). *Buf-e Kur* [The blind owl]. Bombay. [In Persian]
- Homaie, J. (1368/1989). *Funun-e belaghat va sena'at-e adabi* [Rhetorical techniques and literary devices]. Tehran: Homa. [In Persian]
- Horri, Abbas (1391/2012). *Ayin-e negaresh-e 'elmi* [Scientific writing]. Tehran: Ketab-e Nashr. [In Persian]
- Ibn Mu'taz, Abd al-Allah (1395/2016), *Ketab al-Badi'*. Trans. Yahya Kardegar and Bahaulddin Eskandari, Qom: Bostan-e Ketab. [In Persian]
- Jamalzadeh, M. (1388/2009). *Yeki bud, yeki nabud* [Once upon a time]. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Jurjani, 'Ali b. Mohammad al-Zayn al-Sharif. (1983/2004). *al-Ta'rifat*, Beirut: Dar al-Ketab al-Elamiyyah. [In Persian]
- Kardgar, Y. (1396/2017). *Fann-e Badi'dar zaban-e farsi* [Rhetoric in Persian language]. Tehran: Seday-e Moaser. [In Persian]
- Kazemian, R., & Amouzadeh, M. (1398/2019). Barrasiy-e 'ebarat-e mo'tarezye-e "va" dar zaban-e farsi [A study of the parenthetical phrases "and" in Persian]. *Zabanshenasi va Gouyesh-haye Khorasan*, 11(2), 255-280. [In Persian]
- Kazzazi, M. (1373/1994). *Zaibashenasi-ye sokhan-e parsi: Ma'ani* [Aesthetics of Persian: Rhetoric]. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Khayampour, A. (1373/1994). *Dastur-e zaban-e farsi* [Persian grammar]. Tehran: Ketabforoushi Terhan. [In Persian]
- Mahmoud, A. (1383/2004). *Majmu'eh dastan-e gharibeha va pesarak-e bumi* [A collection of stories: The strangers and the local boy]. Tehran: Moin. [In Persian]
- Mahmoud, A. (1378/1999). *Zamin-e Sukhteh* [The scorched earth]. Tehran: Moin. [In Persian]
- Maroufi, A. (1388/2009). *Zowb shodeh* [Melted]. Tehran: Qoqnos. [In Persian]
- Mashkour, M. (1368/1989). *Dasturnameh* [The grammar manual]. Tehran: Sharq
- Mehravar, M. (1399/2020). *Saman-e Sokhan*. Qom: Al-Mustafa. [In Persian]
- Mowlaeinia, E. (1384/2005). *Asalib-e bayan-e Quran-e Karim (Pazhuheshi piramoun-e jomleh-ye mo'tarezh dar quran-e karim)* [Rhetoric

- devices in the Quran: A study of parenthetical sentences in the holy Quran*. Tehran: Farhang-e Sabz. [In Persian]
- Momtahn, M. (1387/2008). Jomlehy-e Mo'tarezeh va ta'thir-e belaghi-ye an dar Quran-e karim [Parenthetical sentences and their Rhetorical Effect in the Holy Quran]. *Pazhuhesh-haye Quran va Hadith*, 5, 59-72. [In Persian]
- Parsa, S. A/, & Mohammadi, K. (1398/2019). Karkard-e jomleh-ye mo'tarezh-ye arabi dar *Nafthat al-masdur* [The function of the Arabic parenthetical sentence in *Nafthat al-masdur*]. *Nathrpazhuhi-ye Adab-e Farsi*, 22(46), 21-45. [In Persian]
- Parsa, S. A., & Mahmoudi, S. (1398/2019). Karkardhay-e ma'na'i-manzuri-ye jomalat-e mo'tarezeh dar *Tarikh-e Bayhaqi* [Semantic-pragmatic functions of parenthetical sentences in *Tarikh-e Bayhaqi*]. 11(4), 1-14. [In Persian]
- Radouyani, M. (1339/1960). *Tarjoman al-balaghah*. Trans. Ali Qavim. Tehran: Fardin. [In Persian]
- Barthes, R. (1397/2018). *Éléments de sémiologie*. Trans. Sadegh Rashidi and Farzaneh Dousti as *Mabani-ye neshaneshenasi*. Tehran: Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Sadeghi, Bahram, (1380/2001). *Sangar va qomqomehay-e khali* [Empty trenches and bottles]. Tehran: Ketab-e Zaman. [In Persian]
- Saedi, G. (1343/1965). *Azadaran Bayal* [Bayal mourners]. Tehran: Nil. [In Persian]
- Samiei Gilani, A. (1385/2006). *Negaresh va virayesh* [Persian style guide]. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Shamisa, S. (1372/1993). *Negahi tazeh be badi'*. Tehran: Ferdows. [In Persian]
- Shamisa, S. (1373/1994). *Ma'ani* (Rhetoric). Tehran: Mitra. [In Persian]
- Shams Qays Razi, Shams al-Din Mohammad (1373/1994). *al-Mu'jam fi ma'ayir ash'ar al-'ajam*. Ed. Sirous Shamisa. Tehran: Ferdow. [In Persian]
- Shariat, M. (1370/1991). *Dastur-e zaban-e farsi* [A Persian grammar]. Tehran: Asatir. [In Persian]
- Sojoudi, F. (1397/2018). *Neshanehsenasi karbordi* [Applied Semiotics]. Tehran: Elm. [In Persian]
- Soltani Gordframarzi, A. (1376/1997). *Az kalameh ta kalam* [From word to discourse]. Tehran: Mobtakeran. [In Persian]
- Tahanovi, M. (1417/1996). *Kashshaf estelahat al-funun va al-'olum* [Technical and scientific terminology]. Beirut, Maktabah Lobnan. [In Persian]
- Taraghi, G. (1384/2005). *Jay-e digar* [Another place]. Tehran: Niloufar. [In Persian]

- Vahidian Kamyar, T. (1386/2007). *Dastur-e zaban-e farsi* [A Persian grammar]. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Yahaghi, M., & Naseh, M. (1374/1995). *Rahnamay-e negaresh va virayesh* [A Persian style guide]. Mashhad: Astan-e Quds-e Razavi. [In Persian]

استناد به این مقاله: مهرآوران، محمود و صالح، عاطفه. (۱۴۰۳). جمله معترضه در متون فارسی معاصر. پژوهش‌نامه زبان ادبی، ۲ (۶)، ۲۹-۶۴. doi: 10.22054/JRLL.2024.81401.1089

Literary Language Research Journalis licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.